

ТМ	Г. XXXI	Бр. 1	Стр. 151 - 158	Ниш	јануар - март	2007.
----	---------	-------	----------------	-----	---------------	-------

UDK 316.74:2]:929 Бахтијаревић Ш.

Есеј

Примљено: 09.01.2006.

Драгољуб Б. Ђорђевић

Машински факултет

Ниш

СКИЦА ЗА ПОРТРЕТ У СОЦИОЛОГА РЕЛИГИЈЕ: ШТЕФИЦА БАХТИЈАРЕВИЋ (1936-) – СОЦИОЛОГ РЕЛИГИЈЕ ЗАМАШНОГ УТИЦАЈА**

Резиме

Скица за портрет Штефице Бахтијаревић, хрватског социолога религије. То је трећи у низу од десет портрета бивших југословенских социолога религије, који су поставили темеље савремене социологије религије на балканском простору. Уз Штефицу Бахтијаревић, у десет најзначајнијих социолога религије аутор убраја још: Срђана Врцана, Николу Дуганцију, Јакова Јукића, Марка Кершевана, Николу Складара, Есада Ћимића, Сергеја Флереа, Ивана Цвитковића и Ђуру Шушњића. Аутор, и сам социолог религије средње генерације, с обзиром да је са њима био и јесте у пријатељском односу – поједини су му били и учитељи – присним тоном и стилем описује познанство, дружење и сарадњу, као и домете њиховог научног рада. Тако је поступљено и у скици портрета Штефице Бахтијаревић.

Кључне речи: Штефица Бахтијаревић, социологија религије, портрети југословенских социолога религије, живот и рад југословенских социолога религије, домет југословенске социологије религије

brkab@bankerinter.net

* Текст урађен у оквиру рада на пројекту *Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције* (149014Д), који се изводи на Институту за социологију Филозофског факултета у Нишу, а финансира га Министарство науке и заштите животне средине РС.

* Према *Речнику књижевних термина* (Нолит, Београд, 1985, стр. 73), **Скица** јесте: "1. – Мала прозна форма – сажет књижевни састав који подсећа на → **кратку причу** (делимично на → **цртицу** и → **вињету**), али мање изразит и формалан, обично намерно поједностављен у поступку, присног тона и стила."

Служба

Др Штефица Бахтијаревић је по високошколској дипломи психолог (Филозофски факултет у Загребу) и као индустријски психолог ради све до 1967. год. када бива бирана за асистента на Институту за друштвена истраживања Свеучилишта у Загребу, тачније у његовом *Одјелу за проучавање религије и атеизма* (којим је руководио проф. др Бранко Бошњак, филозоф праксис усмерења). На истом факултету и универзитету 1974. докторира *социологију* с темом "Религијско припадање у увјетима секуларизације друштва" пред комисијом која се само пожелети може: проф. др Руди Супек (председник), проф. др Бранко Бошњак и проф. др Младен Звонаревић. Прошавши сва институтска звања, 1978. изабрана је за вишег научног сарадника, управља реченим Одељењем и, што је круна богате каријере, 1987. постаје директорка ИДИС-а, онда најјачег института друштвених наука у Југославији. С доласком нове власти није имала баш никаквих проблема, о чему сведочи и чињеница да је била директорка (равнатељица) Института све до фебруара 1994, када ју је наследио Никола Складар. Одлази у пензију 1996. са места водитеља Групе за истраживање религије и нерелигиозности.

Била је члан уредништва *Наших тема*, тада утицајног часописа, и члан савета *Жене*. Развија разнолику предавачку активност на факултетима и семинарима, при чему се издваја то што је била носилац колегија *Психологија и религија* на последипломским студијама из *Социологије религије* на Филозофском факултету у Загребу. Истинска је штета што није истрајала на универзитетском послу, јер је то могло да буде од користи за њу, а још од веће ползе за социологију религије.

Бахтијаревићева се веома друштвено-политички ангажовала. Као дугогодишњи члан СКЈ и ССРН, била је потпредседница Градске конференције ССРНХ – Загреб, у два мандата делегат Савезног већа Скупштине СФР Југославије и до 1990. члан Комисије за науку Скупштине СФРЈ.

Познанство

Познанство се збило на њеном предавању из социологије религије на Групи за социологију Филозофског факултета у Нишу, када сам био студент III године социологије (1975. година). Чудно јесте да нисмо имали професора *социологије религије*, а могао је то бити проф. Ђуро Шушњић, који је као стално упошљени наставник Филозофског факултета већ предавао *методологију друштвених истраживања и социологију сазнања*. Остала је загонетка зашто он није држао тај предмет. Без обзира на то, можда је од те згоде било и неког ћара за мене и моје колеге из тзв. херојског доба нишке социо-

логије (прве две-три генерације студената), јер нам је, осим Штефи-
чиних часова – које памтимо по усредсређености на резултате и зна-
чај искуствених истраживања – са предавања остао у трајној успоме-
ни и др Вуко Павићевић (1914-1978), редовни професор социологије
религије на Филозофском факултету у Београду, човек који је ту, у
свету развијену, дисциплину претворио у академски предмет и фак-
тички написао први универзитетски уџбеник (коришћен у читавој
Југославији и прештампаван у неколико наврата).¹ (Пошто је др Бах-
тијаревић одустала од курса због удаљености Загреба од Ниша, а
проф. Павићевић због здравствених тегоба, испите је спровео проф.
др Глигорије Зајечарановић, марксистички филозоф, иначе тада и са-
да без значајнијег текста о религији².)

Мој докторат

Штефица, која је као руководилац уздигла и прославила *Одјел
за проучавање религије и атеизма* – у коме се једино у Југославији
континуирано и систематски проучавала ова, социолошки жилава и
не тако податна, проблематика и где су стално били упошљени (др
Шушњић, др Никола Дуганџија, др Људевит Плачко) или хонориса-
ли (др Бошњак, проф. др Срђан Врцан, проф. др Есад Ћимић) најис-
такнутији социолози религије – изнова је ступила у мој живот и до-
брано ми каналисала академско напредовање, тј. наставничку и ис-
траживачку професију. Она се прихватила суделовања у Комисији за
оцену предате тезе, потписала позитиван извештај и, поврх тога, би-
ла члан Комисије за јавну одбрану моје докторске радње "Друштве-
на условљеност и карактер процеса секуларизације у нишком регио-
ну".³ Исповеднички изјављујем да је – при факту да су ме на почетку
потпомогли један Врцан⁴ и један Флере – неизмерно годило то што

¹ Вуко Павићевић, *Социологија религије са елементима филозофије религије*,
Београд: БИГЗ, 1970. Поштења ради, прву послератну књигу с насловом *Увод у
социологија религије* написао је Слободан Жарковић (Београд: Привредни пре-
глед, 1945), али се она своди, по речима аутора, "углавном на приказивање и
критику оне теорије о постанку и развоју религије коју је извео француски соци-
олог Диркем (стр. 5)".

² Не рачунајући напис "За социологију погледа на свет" (*Култура* 12-14, 1971),
прештампан у књизи *Марксизам и марксистичко образовање* (Ниш: Градина,
1979, стр. 183-189).

³ Дисертација је заштићена, 1983. год. на Филозофском факултету у Нишу, пред
саставом: проф. др Сергеј Флере, ментор, др Штефица Бахтијаревић, проф. др
Глигорије Зајечарановић, председник, и доц. др Миомир Ивковић.

⁴ И његовим потписом одобрена ми је израда доктората. Прочитати мој текст
"Скица за портрет YU социолога религије: Срђан Врцан (1922-2006) – социолог

је др Бахтијаревић решила да ми буде потпора, односно силно било стало да уђем у социолошку дружину уз прваке социологије религије. Својом назочношћу чинећи почаст слушаоцима јавне одбране – велики амфитеатар Филозофског факултета био је сасма испуњен, што се и данас ретко збије на таквим церемонијама – кандидату и Факултету, Бахтијаревићева је пленила јасним образложењем саставница сложене појаве посветовњења на југословенским подручјима. Докторанда, како се и очекивало, јесте поучила ниском методолошких упута ради будућносних емпиријских изучавања, али и била обазрива у критици – комотно је у овом трену мудровати – претпостављамо због тога што је у питању било ама баш пионирско искуствено истраживање религиозности на чисто православном простору негдашње нам земље. (Многи учесник тога догађаја памти: реткост која побуђује занимање својом необичношћу за оно време, а касније су се бар грађани Србије на то свикли, огледа се у чињеници да сам, због рестрикције електричне енергије, докторат бранио под светлом плинских боца. – Ја се просветлих и у сутонастој атмосфери након три сата "рвања" с Комисијом, али, као за баксуз, сијалице засветлише тек у ресторану нишког хотела "Центротурист".)

Рукописна сарадња

Зачудо, иако неколико лета у густој комуникацији, од докторке Бахтијаревић добио сам један једини текст. (Због тога се не осећам нелагодно, јер, резонујући са ове удаљености, изгледа да су томе кумовале две околности из њеног живота: у '80-им исувише је била политички заузета, да би крајем те деценије и начисто олабавила с научним радом и писањем.) "Напомене уз емпиријска истраживања религијске ситуације на нашем простору" (стр. 58-73) објавио сам у темату *Култура и религија: донети и границе југословенске социологије религије*, који сам на захтев књижевника Саше Хаџитанчића припремио за нишку *Градину* (21/1-2/:5-109, 1986). Он, тада српски писац у успону и успешан уредник часописа, имао је поверења у младог социолога и уступио му странице за водеће социологе религије: С. Врцана, И. Маштрука, М. Кершевана, З. Ротера, Ш. Бахтијаревић, С. Флереа, В. Илића и И. Цвитковића.

религије светског угледа", који се појављује у првим овогодишњим бројевима *Тема и Гордогана* (знатно скраћена верзија), нишког и загребачког часописа.

Књига миљеница

Докторка Бахтијаревић мало је издавала: платила је цену институтском аргатовању, нужди да се ИДИС повиси серијом искуствених истраживања и буде препознат у јавности публикацијама насталим на основу њих. Јер, с једне стране, та се драгоценост и тражена издања – са чувеним жутиим корицама – нису могла наћи у књижарима, него само у матичној организацији и, с друге, већма остајала интерна, без штампања код "правих" издавачких кућа.

Оно што јесте објављивала – стоји и данас, није изгубило на важности. Без даљнег ће се многи социолог религије сагласити с мојим пристајањем уз књигу миљеницу *Религијско припадање* (Загреб: Народно свеучилиште града Загреба, Центар за актуални политички студиј, 1975). ("Држим да је Шт. Бахтијаревић ваљано поступила кад је теоријску концептуализацију извела укрштањем **социологијског** и **психологијског** приступа религијском феномену. Ова два кута проматрања нису се потирала, потискивала, него, напротив, узајамно богатила, при чему се ауторица постарала да се у њима сачува властити идентитет. Тешко да се може наћи студија гдје се социологијски дискурс ненаметљиво отвара у компомирању психологијског дискурса. *Све до чега се дошло у овој студији напросто је незаобилазно у будућим социолошким захватима* /подвукао Д.Б.Ђ./ Мало је, зацијело, наћи радова који довољно указују на сва искушења **социологистичког** застрањивања, а да се, истодобно, заштићује знанствени статус социологије.")⁵ Та је монографија, множином својих методолошких приноса, *определила* сву каснију емпиријску социологију религије у Југославији. Нема тог искуственог проучавања, штавише и сада, које не реферише на њу, директно раби њене скале и индикаторе или, у упоредном односу, разрађује их и тако унапређује обраду религијско-црквеног комплекса. (За српску сцену потврда се налази у трима кључним истраживањима, изведеним у скоро правилним размацима: *Друштвена условљеност и карактер процеса секуларизације у нишком региону* – 1982⁶; *Везаност људи за религију и цркву у Браничевском округу* – 1993⁷; *Религиозност и традиција: везаност за религију и Цркву у Србији на раскришћу миленијума* – 1999⁸.) Бирам још њена четири емпиријска извештаја: *Распрострањеност религиозности на подручју загребачке регије* (Загреб: ИДИС, 1969); *Поро-*

⁵ Есад Ћимић, *Методолошки досег истраживања унутар социологије религије у Хрватској*, Загреб: ИДИС, 1991, стр. 71-72.

⁶ Драгољуб Б. Ђорђевић, *Бег од цркве*, Књажевац: Нота, 1984.

⁷ Мирко Благојевић, *Приближавање православљу*, Ниш: Градина, ЈУНИР, 1995.

⁸ Драгана Радисављевић-Ћипаризовић, *Религиозност и традиција*, Београд: Институт за социолошка истраживања ФФ, 2006.

дица – Црква и религија (Загреб: ИДИС, 1970, коаутор Б. Бошњак); Школа – Црква и религија, I и II (Загреб: ИДИС, 1971); и Религијско понашање I (Загреб: ИДИС, 1975, коаутор С. Врцан).

Домет

Штефица је Бахтијаревић социолог религије замашиног утицаја. Осврнимо се само на искуствени допринос. Уз потцртане, она је руководила и учествовала и на следећим пројектима: "Манифестација религиозног понашања становништва загребачке регије"; "Религија и атеизам у самоуправном социјалистичком друштву"; "Религијски феномен у свијету"; "Религијски феномен у СФРЈ"; "Религијска ситуација на подручју загребачке регије"; "Религија и друштвени развој"; "Мале вјерске заједнице у Загребу"; "Јавно мнијење Загребчана 1987". Да ли се икоји социолог религије из II Југославије може дичити оволико големом истраживачком праксом!? И је ли то могло баш да прође без икаквог утицаја? Будимо коректни и пресецимо – не.

И да су једино испод њеног пера промилела одређења *религије* ("**Религија** је социјални чин, друштвени производ специфичног начина вјеровања и дефинирања свијета, те понашања и удруживања, облик праксе, којим друштво овладавајући свијетом /осмишљавајући и спознајући свијет/ афирмира /производи/ стране силе, натприродне и свете, проширује њихову моћ у природно и људско, гдје религија, у социјално-психолошкој функцији /задовољавања потреба/ постаје специфична форма живљења.")⁹ и *религиозности* ("**Религиозност** је субјективни доживљај, индивидуални став који настаје усвајањем религијских вјеровања, дефиниција свијета, облика понашања и удруживања те тако значи комплексно психичко стање – психолошки конструкт – у којем су најбитније компоненте спознајна, осјећајна и акционо-мотивацијска.")¹⁰, а не и аналитички изванредно описивање *религијског припадања* ("Другим ријечима, религијско припадање је индивидуални став, особни чин који има три компоненте: спознајну, афективну и акциону, три нивоа: индивидуални, групни и извањски, те два битна механизма на којима се темељи: идентификацију и партиципацију.")¹¹, *др Бахтијаревић ће бити забележена као социолог религије који се приближио најбољим примерцима врсте.*¹²

⁹ *Религијско припадање*, Загреб: Народно свеучилиште града Загреба, Центар за актуални политички студиј, 1975, стр. 58.

¹⁰ Исто.

¹¹ Исто, стр. 59.

¹² Проф. Ћимић, у цитираој књизи (стр. 61), сводно цени Штефичин труд изрицајем: "Спретан спој социологијског и психологијског дискурса чији је učinак

Стамена жена

Та жена, за коју је недовољно утврдити да је оличеност даме, а збиља је већма није мазила, делајући у трима, тешкоћама оптерећеним областима – науци, руковођењу и политици – многима је помогла и свима остала у красном сећању. Неколицина ми је сведочила, јер је ипак нисам поближе упознао, да на свом дугачком и плодном животном и професионалном друму апсолутно никад није била прометљива. Тако ли је, а залог томе су интегритет очевидаца и мој доживљај, онда одговорно велим: *др Штефица Бахтијаревић јесте стамен лик.*

Последње виђење

Иза интензивних контаката око јавне одбране докторске тезе, докторку Бахтијаревић срео сам још који пут у Загребу; једном и на великом скупу о теми *Савез комуниста и религија*, одржаном 1984. год. у Кумровцу у просторијама Политичке школе "Јосип Броз Тито", ондашњој "икони" Савеза комуниста Југославије.¹³ Упознавши ме са крајем који добро познаје, интересовала се за моје даље планове и намере око усавршавања. Тада сам помислио: па добро, како знам важну особу Института за друштвена истраживања Свеучилишта у Загребу и руководиоца његовог *Одјела за проучавање религије и атеизма*, а "животарим" у Нишу и муку мучим да наставим религиолошку делатност – зар није пожељно да се запутим на постдокторску специјализацију у Загреб!? И би тако: 1988. провео сам пар радних месеци у ИДИС-у – на чијем је челу већ била др Бахтијаревић – упознавши се са функционисањем тако значајне и утицајне организације. Несамерљива је то добит била за мене, поготово поновни сусрет с проф. Шушњићем и др Дуганцијом и упознавање с Анкицом Мариновић-Бобинац и Динком Мариновић-Јеролимов, онда асистенткињама а сада носиоцима емпиријског истраживања религије и нерелигиозности у Институту и шире у Хрватској,¹⁴ те Алијом Хоџићем, легендом шездесетомашког поколења, и др Младеном Лазићем, после виђеним социологом и професором Филозофског факултета у Београду. Истинска привилегија било је дружење с Босиљком Милинковић, сликом и приликом институтског библиотекарства, која је задужила југословенску со-

дубљи увид и изнијансирани аналитички захват." Насупрот томе, др Синиша Зриншчак се на неочекивано критички и, рекло би се, вредносно-ангажовани начин односи према њеном делу (*Социологија религије, хрватско искуство*. Загреб: Правни факултет, 1999, стр. 75-88.

¹³ Материјал објављен у *Кумровечким записима* 2/1984.

¹⁴ Осим склопљеног пријатељства, нисмо баш материјализовали сарадњу: једино сам Анкици Мариновић-Бобинац објавио приказ у *Темама* ("Религија и криза", 12/3/:153-155, 1988). Има изгледа да се ових година ситуација поправи.

циологију религије неколиким опсежним библиографијама,¹⁵ а мене дотадашњим и каснијим редовним опслуживањем "жутим" ИДИС-овим публикацијама. Али, на памет ми није долазило да ће се тада одиграти и последње, барем до тренутка исписивања ових реченица, виђење с Штефицом Бахтијаревић.¹⁶

Бахтијаревићева искрица за социологе религије

"Једном ријечју, у истраживању религије – од њеног дефинирања, разраде теоријско-хипотетских оквира, операционализације, одабира индикатора, до интерпретативних хипотеза – социолог мора водити рачуна *о сложености религијске ситуације* (а ту је, да додамо, и амбивалентност религијског феномена и амбивалентност секуларизационих процеса), *о сложености црквене ситуације* и *о сложености друштвене ситуације*."

Dragoljub B. Đorđević, Niš

A SKETCH FOR A PORTRAIT OF YU SOCIOLOGIST OF RELIGION: STEFICA BAHTIJAREVIC (1936-) – AN IMMENSELY INFLUENTIAL SOCIOLOGIST OF RELIGION

Summary

A sketch for the portrait of Stefica Bahtijarevic, Croatian sociologist of religion. This is the third in the series of ten portraits of former Yugoslav religion sociologists, who laid the foundations of modern sociology of religion in the Balkans. In addition to, the author lists ten other most important sociologists of religion: Srdjan Vrcan, Nikola Dugandzija, Jakov Jukic, Marko Kersevan, Nikola Skledar, Esad Camic, Sergej Flere, Ivan Cvitkovic and Djuro Susnjic. The author, himself a mid-generation sociologist of religion, having been a friend with all – while some were also his teachers – uses informal intonation and style to describe the friendship, relationship, cooperation, and also the scope of their work as scientists. The method was also used in the sketch for a portrait of Stefica Bahtijarevic.

Key Words: Stefica Bahtijarevic, sociology of religion, portraits of Yugoslav sociologists of religion, life and work of Yugoslav sociologists of religion, scope of Yugoslav sociology of religion

¹⁵ Поглавито *Библиографијом радова о религији, цркви и атеизму 1945-1985* (Загреб: Стварност, 1986).

¹⁶ Мала је утеха то што ме о њој опширно обавештава мр Слободан Јовановић, блиски јој рођак, иначе мој пријатељ и асистент Машинског факултета у Нишу.